

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Алла МЕЛЬНИК

УДК 332.13

ПІДПРИЄМНИЦТВО НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКАХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФАКТОРИ РОЗВИТКУ

Піднято проблему підприємництва у сфері послуг. Визначено категорійний апарат дослідження, опираючись на який, проведено наукові розвідки щодо розвитку підприємництва на національному, галузевих і регіональних ринках послуг України. Розвиток підприємництва розглянуто на основі: а) обраних індикаторів, які доступні в українській статистиці; б) через призму трьох складових: зростання, структурні зміни, інновації та зміна якості. Виявлено, що на розвиток підприємства роблять вплив як екзогенні, так і ендогенні фактори. Зокрема, це глобальні тенденції у сфері послуг, які відображені на підприємстві на національному і регіональних ринках послуг, та фактори внутрішнього (українського) середовища функціонування ринку послуг. До глобальних тенденцій, які презентують зовнішнє середовище, віднесено: транснаціоналізацію світового ринку послуг, посилення взаємозв'язку між підприємством на ринку послуг і іншими видами економічної діяльності, диференціацію попиту на послуги, прискорене зростання ІСТ-послуг, виокремлення основних галузевих кластерів, до факторів внутрішнього середовища – розвантаження державного сектору, структурні зрушення у споживанні і попиті на послуги, модернізацію інституціонального базису економіки, децентралізацію фінансової (фіскальної) бази розвитку тощо.

Виявлено такі тенденції розвитку підприємництва у сфері послуг: зміни в концентрації підприємства в певних видах економічної діяльності; виникнення нових типів відносин та інститутів на ринку послуг (лізингу, франчайзингу, аутсорсингу тощо); деяку активізацію інноваційної діяльності; збільшення частки фактично діючих підприємств щодо зареєстрованих; позитивні тенденції в нарощуванні кількості підприємств сфери послуг у значній частині регіонів України; збільшення кількості непрофільних підприємств, що виражає процес сервісизації економіки; зростання конкуренції підприємства в окремих видах економічної діяльності; розвиток підприємства в традиційно публічних видах послуг. Означені тенденції підтверджено емпірично на основі статистичних спостережень Державної служби статистики України та розрахунків автора. Виявлено бар'єри активізації підприємства в Україні загалом та в окремих видах діяльності.

Зроблено висновок, що з метою посилення позитивного тренда розвитку підприємства необхідно покращити середовище його зародження і функціонування, насамперед удосконалення чинної регуляторної політики у сфері господарської діяльності; підвищення вартості робочої сили, а відтак доходів громадян, що б дало змогу здійснювати нагромадження для започаткування бізнесу.

© Алла Мельник, 2016.

Ключові слова: підприємництво, сфера послуг, національний, галузеві, регіональні ринки послуг, глобальні тенденції, ендогенні і екзогенні фактори підприємництва, середовище підприємництва, тенденції розвитку підприємництва.

JEL: E 230

Постановка проблеми. Розвиток сфери послуг розглядається як фактор модернізації і зміни моделі економіки по шляху переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, становлення вищих технологічних укладів, формування прогресивної структури економіки. В останні роки значимість цього фактору зросла і у вітчизняній економіці. Однак відставання України в розвитку сфери послуг сьогодні розглядається як одна з гальмівних причин інтеграції нашої економіки в Європейський економічний простір. Вирішення проблеми вимагає уваги до розвитку підприємництва в цьому секторі, оцінки середовища його функціонування, екзогенних та ендогенних факторів, що впливають на це. Актуальність даної проблематики визначила вибір теми поданого читачу дослідження.

Останні публікації. Проблемі розвитку сфери послуг присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як: Г. Беквід, А. Деадорф, Л. Демидова, І. Дюмулен, Р. Заблоцька, М. Костецькі, В. Куценко, Ю. Мельник, Р. Рассел, Б. Рендер, А. Філіпенко, В. Юхименко та ін. Питання підприємництва досліджували: Ф. Візер, Р. Кантільйон, Ф.-А. Гайек, Ю. Бажал, О. Беляєв, З. Варналій, Д. Черваньов, С. Ревечук, А. Чухно, І. Ястремський та ін.

Проблемами, пов'язаними з факторами та умовами активізації підприємництва, займалися такі вчені, як: І. Ансофф, Д. Антонюк, П. Друкер, Ю. Єхануров, Д. Кліланд, Б. Кунчак, А. Віленський, Н. Захарченко, О. Кужель, К. Ляпіна, В. Ляшенко, М. Савченко та ін.

Розвиток підприємництва в сфері послуг має певні особливості, пов'язані зі специфікою послуги як товару особливого роду, глобальними тенденціями в розвитку сфери послуг, змінами в пріоритетах споживання тощо, що не привернули достатньої уваги в науковому середовищі і визначили мету нашого дослідження.

Мета дослідження. Метою дослідження є діагностика стану розвинутості підприємництва у сфері послуг і в основних видах економічної діяльності в даному секторі економіки, виявлення тенденцій щодо структурних зрушень за індикатором кількості та розмірними групами підприємств, оцінка факторів середовища та їх впливу на ці зміни.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи рамки дослідження, зупинимося на деяких складових понятійного апарату, взятого за основу для визначення закономірностей і тенденцій, зокрема: "підприємництво", "сфера послуг" і "ринок послуг". Не вдаючись до дискусії, яка тривалий період велась у науковому середовищі, зазначимо, що підприємництво як поняття в економічній літературі трактується по-різному: 1) як творчий, експериментальний, ризиковий вид діяльності (Ж.-Б. Сей [1, с. 125] ; 2) як процес пошуку нових можливостей та нових сфер застосування капіталу, використання нових технологій, подолання старих стереотипів та меж [2, с. 20–21]; 3) як особливий тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально поєднує(комбінує) фактори виробництва на інноваційній основі і власній відповідальності, організовує та управляє виробництвом з метою одержання підприємницького доходу [3, с. 25]; 4) як узагальнююча категорія, що охоплює процес, суб'єкти, об'єкти, підприємницький дохід тощо [4, с. 16] та ін.

Згідно з українським законодавством підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [5].

Враховуючи полікомпонентність категорії “підприємництво”, варто зауважити, що одним з основних елементів, який визначає його специфіку, є об'єкт підприємництва. Зокрема, специфіка підприємництва, пов'язаного з наданням послуг, полягає в тому, що останні переважно характеризуються як нематеріальні, невловимі, нездатні до зберігання, тоді як товарно-матеріальні, що можуть накопичуватись і бути проданими, не вимагають безпосередньої взаємодії між виробниками і споживачами. І хоча “нематеріальність” послуг не беззаперечна, наявність інших ознак (надання за попередньої домовленості, частина життєвого досвіду людини [6], кастомізація, “ефект метелика” і т. п.) дає змогу трактувати їх або як товар особливого роду, або як дії, функції, діяльність, трансакції.

Найбільший суттєвий вплив на специфіку підприємництва мають такі фундаментальні властивості послуг, як: неосяжність (труднощі для оцінки чи порівняння послуг до моменту їх отримання); тимчасовий характер; нездатність до зберігання (неможливість компенсації часу чи збитків за нереалізації послуги); нездатність до транспортування; гетерогенність (неоднорідність), що майже не допускає масове виробництво; працеемність, що обумовлює визначальність людського фактору як основи сервісних компаній; залучення споживача у процес надання послуги; гнучкість у виробництві; відсутність права власності на послугу [7, с. 18].

Піднімаючи проблему розвитку підприємництва, варто чітко розмежувати поняття “сфера послуг” і “ринок послуг”. Якщо перше пов'язано з виокремленням у результаті четвертого великого суспільного поділу праці окремого сектору економіки, який спеціалізується на наданні послуг, то друге трактується як середовище взаємодії виробників і споживачів послуг у процесі досягнення поставлених цілей, в якому формуються складні причинно-наслідкові зв'язки між попитом і пропозицією, доходами, цінами і обсягами послуг. За класичною концепцією – це механізм, за якого споживачі і виробники послуг діють згідно з ціновими сигналами, зумовленими попитом і пропозицією; за маркетинговою – як сукупність існуючих і потенційних покупців; за інституційною – як база контрактів, що укладаються і розвиваються, виконання яких забезпечується відповідними інституціями й агентами ринку; за еволюційною – як ринок, де кожен його суб'єкт цілеспрямовано розвивається і змінюється для того, щоб якнайшвидше пристосуватися для ринку [8, с. 265–266].

Сфера послуг є сукупністю галузей, видів економічної діяльності, де продукуються не лише ринкові послуги, а й послуги суспільні, що надаються споживачу значною мірою “безоплатно”.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що саме ринок послуг є середовищем для розвитку підприємництва, яке мотивується отриманням доходу.

Розвиток національного, галузевих і регіональних ринків послуг на сучасному етапі здійснюється в трьох площинах: 1) зростання; 2) структурні зміни; 3) інновації і зміни якості. Саме з цих позицій важливо оцінити загальні тенденції в розвитку підприємництва, діагностувати фактори середовища підприємства, виявити їх вплив на трансформаційні процеси на національному, галузевих і регіональних ринках.

Вирішення цієї проблеми вимагає аналізу даних ринків насамперед за фактором пропозиції. Враховуючи існуючі обмеження щодо інформації в українських статистичних

дослідженнях, індикаторами такого аналізу визначимо: кількість зареєстрованих і фактично діючих підприємств – юридичних осіб, основним видом діяльності яких є надання нефінансових послуг¹; обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери нефінансових послуг¹; кількість зареєстрованих і фактично діючих підприємств сфери послуг за видами економічної діяльності; обсяги реалізованих послуг підприємствами різним споживачам з основного і другорядного видів діяльності; кількість зареєстрованих і фактично діючих підприємств сфери нефінансових послуг за регіонами; кількість інноваційно-активних підприємств у сфері нефінансових послуг; кількість підприємств сфери послуг за основними розмірними групами; кількість малих підприємств у сфері послуг.

Аналіз, проведений за період 2010–2014 рр., показав, що в 2014 р. на ринку послуг було зареєстровано 61163 підприємства – юридичні особи та їхні відокремлені підрозділи, основним видом діяльності яких є надання нефінансових послуг (табл. 1). 2010–2014 рр. характеризуються неоднозначною тенденцією: незважаючи на нарощування активності підприємницького сектору в реєстрації діяльності в сфері послуг у 2010–2011 рр., з 2012 р. намітилась тенденція до скорочення кількості зареєстрованих підприємств і їх структурних підрозділів.

Таблиця 1

Кількість підприємств сфери нефінансових послуг в Україні, 2010–2014 рр.

Роки, показники	Кількість зареєстрованих підприємств – юридичних осіб та їх відокремлених підрозділів, одиниць	Кількість діючих підприємств, одиниць		Частка фактично працюючих підприємств, %
		Юридичних осіб, основним видом діяльності яких є надання послуг	їх відокремлених підрозділів	
2010	82032	60783	3232	78,0%
2011	86088	63073	3043	76,8%
2012	67174	59816	2723	93,1%
2013	69963	63981	2344	94,8%
2014	61163	56023	1960	94,8%

Примітка. Розраховано та згруповано за даними статистичних бюлетенів “Діяльність підприємств сфери послуг” (2011, 2012, 2013, 2014, 2015 рр.), сформованих на основі статистичних спостережень за діяльністю підприємств сфери нефінансових послуг, які були організовані Державною Службою статистики України відповідно до національного класифікатора України ДК 009: 2010 “Класифікація видів економічної діяльності”. Ідентифікація підприємств здійснена за основним видом діяльності. Дані наведено по підприємствах з госпрозрахунковою формою фінансового ведення господарської діяльності.

Сумарно кількість фактично діючих підприємств склала у 2010 р. – 63985 одиниць, у 2011 р. – 66116, 2012 р. – 62539, 2013 р. – 66325, 2014 р. – 57987 одиниць. Це зумовлено тим, що деякі підприємства, які обрали своїм видом діяльності надання послуг, тимчасово призупинили діяльність або змінили основний вид діяльності на такий, що не належить до сфери послуг.

¹Згідно з КВЕД до сфери нефінансових послуг (за виключенням торгівлі та ресторанного господарства) належать частково підприємства секції G, I та S, повністю секції H, Y, L, M, N, P, Q, R.

Відбулось згортання підприємницької діяльності в зоні бойових дій Донецької та Луганської областей¹. Незважаючи на це, позитивним було зростання частки фактично працюючих підприємств з 76,8% у 2011 р. до 94,8% у 2014 р.

Окрім зазначених вище причин, на підприємницьку активність у сфері послуг на національному, галузевих та регіональних ринках послуг України впливає середовище підприємництва, яке визначається низкою факторів.

Проведені дослідження показують, що до основних з них належить насамперед вплив глобальних тенденцій у розвитку сфери послуг, для яких характерні:

а) транснаціоналізація світового ринку послуг, що супроводжується зростанням частки надання послуг різними компаніями шляхом комерційної присутності на ринках інших країн, в т. ч. України. Свідченням цього є функціонування представництв іноземних компаній на ринках лізингових ("Райффайзенг Лізинг Аваль", "TBI Leasing", "HVB Лізинг", "First Lease Finance"), готельних ("Radisson Blu Hotel", "Holiday inn Kyiv", "Inter Continental Kiev", "Farmont Grand Hotel Kyiv", "Romada Encore Kyiv", "Hyatt Regency", аудиторських ("Deloitte", "Ernst Young (EY)", "RPMG", "Price Waterhouse Coopers (PWC)") послуг;

б) посилення взаємозв'язку між сферою послуг і всіма іншими видами економічної діяльності, що формує особливості економічного зростання сучасної економічної системи, визначаючи вектори розвитку світового господарства загалом [15];

в) диференціація попиту на послуги, яка відбувається під впливом глобалізації як передумова диверсифікованості сервісних підприємств; формування міжфірмових відносин, зростання масштабності і складності виробництва, посилення диверсифікації кінцевого етапу виробничого процесу і сегментації ринку, зростання послуг, що обслуговують матеріальне виробництво і забезпечують конкурентні переваги [16]. Зокрема, у сфері послуг інформації та телекомунікації поряд з традиційними в Україні нарощується надання послуг з виробництва відеофільмів, видання звукозаписів, комп'ютерного програмування, в сфері професійної, наукової та технічної діяльності – діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування, діяльність хед-офісів, консультування з питань керівництва, дослідження кон'юнктури ринку тощо;

г) прискорене зростання ICT-послуг, тобто послуг, що надаються у цифровому вигляді [17, с. 76];

д) виокремлення основних галузевих кластерів (туризму та подорожей, інформаційних послуг, професійних послуг, професійних послуг, фінансових та пов'язаних з ними послуг) [17, с. 83].

Друга група факторів пов'язана із структурними зрушеннями у споживанні, попиті на послуги, які, з одного боку, обумовлені змінами в доходах населення, з другого – інноваціями у сфері виробництва і обігу, а з третього – змінами в системі життя, поведінці домогосподарстві суб'єктів господарювання. Результатами впливу цих факторів є зміни у видовій структурі послуг і активна концентрація підприємств у певних видах економічної діяльності (табл. 2).

Зокрема, помітним є зростання частки підприємств у сфері тимчасового розміщення й організації харчування з 2,0% у 2010 р. до 6,4% у 2014 р. Незважаючи на активізацію підприємництва в даному виді діяльності, намітилась демонополізація ринку зазначених послуг.

¹ У статистичних дослідженнях за 2014 р. не враховувалась частка цієї території та окупована територія АР Крим.

Таблиця 2

Зміна концентрації підприємств сфери послуг України в окремих видах діяльності у 2010–2014 рр.

Види діяльності, кількість підприємств, од. %	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.
Транспорт, складське господарство, поштова, кур'єрська діяльність, од. %	12547	13535	12605	9724	8648
	20,6	19,9	20,5	15,1	14,9
Тимчасове розміщення й організація харчування, од. %	1198,	2016	1260	1334	3686
	2,0	3,0	2,0	2,1	6,4
Інформація та телекомунікації, од. %	3182	3349	3303	6328	5654
	5,2	4,9	5,4	9,8	9,8
Операції з нерухомим майном, од. %	12744	13681	13778	16223	13906
	21,0	20,2	22,4	25,1	24,0
Професійна, наукова та технічна діяльність, од. %	14241	16563	16871	13482	11369
	23,4	24,4	27,4	20,9	19,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, од. %	5322	7097	7126	8511	7127
	8,8	10,5	11,7	13,2	12,3
Освіта, од. %	2339	2333	2155	2165	1846
	3,8	3,8	3,5	3,4	3,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги, од. %	3345	3455	3292	2934	2711
	5,5	3,4	5,3	4,5	4,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, од. %	2562	2536	2315	1023	784
	4,2	3,7	3,8	1,6	1,4
Надання інших видів послуг, од. %	3325	3304	2902	2819	2258
	5,5	4,9	4,7	4,4	3,9

Примітка. Розраховано автором за даними [10, 11, 12, 13].

Суттєвим є зростання частки підприємств, що працюють на ринку інформаційних та телекомунікаційних послуг, з 5,2% у 2010 р. до 9,8% у 2014 р. Ця тенденція засвідчує поступову концентрацію бізнесу в вищих технологічних укладах, модернізацію завдяки цьому технологічній структурі національного ринку послуг. Негативною тенденцією є зниження активності підприємницького сектору на ринку послуг мистецтва, розваг, відпочинку, спорту. Кількість підприємств, що надавали такі послуги, знизилась з 2562 одиниць у 2010 р. до 784 одиниць у 2014 р., що, відповідно, зменшило частку цих підприємств з 4,2% в 2010 р. до 1,4% в 2014 р. Це зумовлено ускладненням суспільно-політичної ситуації в країні, зниженням реальних доходів населення, а, відповідно, падінням його платоспроможного попиту, переорієнтацією цього попиту на послуги першої необхідності.

У 2014 р. найбільшою була кількість підприємств, що здійснювали операції з нерухомим майном – 13906 одиниць, або 24% загальної кількості тих, що надавали послуги споживачам. У сфері професійної, наукової та технічної діяльності функціонувало: 11369 підприємств, або 19,6%; транспорту, складського господарства, пошти та кур'єрської діяльності – 8648, або 14,9%; у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 7127, або 12,3%; інформації та телекомунікації – 5654, або 9,8%; охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 2711, або 4,7%; освіти – 1846, або 3,2%; надання інших видів послуг – 2258, або 3,9%.

Сучасне середовище підприємництва у сфері послуг є результатом певної модернізації інституціонального базису національної економіки. За визначенням Д. Антонюка, остання передбачає удосконалення процесів і процедур підприємницької діяльності, становлення та розвиток інститутів і інституцій економіки [16]. Мова йде насамперед про прийняття і реалізацію програмних документів, спрямованих на зміну інституціонального середовища підприємництва, бюджетну і податкову реформи, зміни в земельній, архітектурно-будівельній діяльності, розвиток таких інститутів, як інститут власності, інститут заощаджень, інститут споживання, інститут конкуренції, інститут партнерства тощо.

За логікою, найсуттєвіше значення для розвитку підприємництва у сфері послуг мають Закон України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” від 22.03.2012 р., Програма розвитку “Стратегія реформ 2020”, “Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року”, “Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів”.

Не вдаючись до детального аналізу наслідків реалізації цих документів для розвитку підприємництва в сфері послуг, зазначимо декілька позитивних тенденцій, пов’язаних з цим. Це стосується: участі підприємств сфери послуг у реалізації інноваційної моделі розвитку національної економіки; формування нових інститутів; структурних змін.

Особливістю започаткування підприємницької діяльності в сфері послуг України стала орієнтація суб’єктів підприємства не на інновації та незайняті ніші ринку, а на ресурси і зв’язки. Прийняття Стратегії інноваційного розвитку України на 2004–2010 рр. та здійснення заходів з її реалізації засвідчило певну активізацію інноваційної діяльності підприємств. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України, проведене за європейською методологією CIS за період 2008–2010 рр. і період 2012–2014 рр., засвідчило, що рівень інноваційної активності в сфері послуг зріс і насамперед щодо технологічних інновацій. Зокрема, в період 2008–2010 рр. частка інноваційно активних підприємств у сфері надання інформаційних послуг зросла з 21,7% у 2008 р. до 31,8% у 2010 р., у фінансовій діяльності – з 19,7% до 25,6%, інших послуг – з 16,0% до 19,9% [17].

Частка підприємств з технологічними інноваціями на транспорті і зв’язку збільшилась з 12,9% до 13,7%, у сфері надання інформаційних послуг – з 21,7% до 31,8%, надання фінансових послуг – з 19,7% до 25,6%, інших послуг – з 16,0% до 19,9% [17].

Основними напрямками інноваційної діяльності стали: придбання машин, обладнання та програмного забезпечення для забезпечення нових або модернізованих видів послуг, навчання персоналу, ринкове запровадження інноваційних послуг, проведення рекламної кампанії, здійснення процедур щодо виведення на ринок нових видів послуг.

У 2010–2014 рр. найвищою інноваційною активністю відзначались підприємства, що надавали послуги з електрогазопостачання (18,6% підприємств), водопостачання, каналізації, поводження з відходами (10,2%), транспорту, складського господарства, поштового зв’язку, кур’єрської діяльності (7,3%), інформації і телекомунікацій (16,3%), діяльності у сфері архітектури, інжинірингу, технологічних випробувань і досліджень (12,8%) [18].

Найвагомішими чинниками, які стримують інноваційну діяльність, за оцінками дослідників цієї проблеми, на сьогодні є такі: недостатній попит на інновації на ринку послуг; нестача коштів у підприємств; недостатньо кваліфікований і креативний персонал; низька конкурентоспроможність більшості підприємств; проблема кредитування робіт, пов’язаних із впровадженням інновацій.

Суттєвим фактором, який негативно впливає на активізацію інноваційної підприємницької діяльності у сфері послуг, є домінування малих підприємств (95,2% їх кількості у 2014 р.) (табл. 3). Водночас практика показала, що найбільш інноваційно активними є великі підприємства, які мають певну чисельність персоналу, задіяного у виконанні наукових досліджень і розробок, що приводять до впровадження інновацій.

Таблиця 3

Питома вага підприємств сфери послуг за їх розмірами та видами економічної діяльності у 2010–2014 рр., %¹

	Типи підприємств за розмірами							
	Великі підприємства		Середні підприємства		Малі підприємства		З них мікропідприємства	
	2010	2014	2010	2014	2010	2014	2010	2014
Види економічної діяльності								
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	0,3	0,2	9,1	7,5	90,6	92,3	69,0	74,1
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,0	0,0	4,3	3,7	95,7	96,3	7,6	80,4
Інформація та телекомунікація	0,1	0,0	3,1	2,8	96,8	97,2	81,3	83,4
Фінансова та страхова діяльність	0,2	0,0	7,7	7,4	92,1	92,6	78,9	77,4
Операції з нерухомим майном	0,0	0,0	2,7	1,5	97,3	98,5	83,7	89,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	0,0	0,0	2,9	2,3	97,1	97,7	85,4	88,8
Діяльність у сфері адміністративного та домашнього обслуговування	0,0	0,0	6,6	5,9	93,4	94,1	73,7	76,4
Освіта	0,0	0,0	4,4	2,8	95,6	97,2	76,4	81,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,0	0,0	6,3	5,0	93,7	95,0	71,5	70,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,1	0,1	5,1	4,9	94,8	94,9	82,7	83,6
Надання інших видів послуг	0,1	0,0	2,0	1,1	98,0	98,9	79,2	86,1

Примітки. 1. Сформовано автором на основі [19].

2. Дані наведено без банків, бюджетних установ та з урахуванням зміни підприємствами основного виду економічної діяльності у 2010, 2014 рр.

3. 2014 р. без урахування результатів діяльності підприємств тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та зони проведення антитерористичної операції.

Домінування малих підприємств на національному, галузевих і регіональних ринках послуг актуалізує проблему підтримки їх діяльності, формування нових форм економічних відносин, відмінних за розмірами суб'єктів підприємницького сектору. Інституційне середовище підприємництва у сфері послуг уже сьогодні характеризується імплементацією таких інститутів, як франчайзинг, аутсорсинг, лізинг, різні форми державно-приватного партнерства.

Франчайзинг використовується як своєрідний режим кооперації великих і малих підприємств у сфері послуг. Цю форму співпраці слід розглядати як спосіб підтримки малого бізнесу. За визначенням, франчайзинг – система контрактних відносин, за яких одна сторона – франчайзер – на певних умовах надає право іншій стороні – франчайзі – використовувати своє ім'я, технологію і ноу-хау для ведення своєї справи за збереження повної юридичної й економічної самостійності. Франчайзинг науковці відносять до гібридної форми інституціональної угоди [20]. В Україні в сфері послуг діють такі франчайзингові лізингові мережі, як: “Кодак” (фото послуги); “Експо Тех Форум” (надання послуг з підготовки й участі у виставках; “Hilton”, “HolidayInn”, “RomandaInn” (готельний бізнес), “Un Момент”, “Service Master” (сервіс), “Всеукраїнська молодіжна хостел-асоціація” (готельний бізнес), “Новий стандарт ділових подорожей” (туризм) тощо.

Широкі перспективи у сфері послуг мають лізингові операції. Це зумовлено високим рівнем стандартизації устаткування, що використовується у цій сфері. Згідно із законом України “Про лізинг”, лізинг – це нова форма підприємницької діяльності, спрямована на інвестування власних або запозичених коштів, і полягає в наданні лізингодавачем у виключне використання і на певний термін лізингоотримувачу майна, яке є власністю лізингодавача або придбається ним у власність за дорученням і за угодою з лізингодавачем у відповідного продавця майна, за умови оплати лізингоотримувачем періодичних лізингових платежів [21]. Розвиток лізингових послуг в Україні відбувається відносно високими темпами. Ці послуги широко використовуються в сфері: надання в лізинг легкових автомобілів, транспорту та вантажоперевезень, літаків, транспорту для пасажирських перевезень, поліграфічного устаткування, сільськогосподарської техніки, устаткування для харчової переробки.

Все більшу роль у процесі інституціоналізації розвитку національного і регіональних ринків послуг України займає інформаційний аутсорсинг. Основна його функція в сфері послуг – надання інформації суб'єктам малого бізнесу, створення пільгових умов використання інформаційних ресурсів, а відповідно, сприяння зниженню ними своїх трансакційних витрат. Аутсорсинг у практиці використовується як делегування певних бізнес-процесів в управлінні і наданні професійних послуг (аутсорсера). Як сучасна форма ділових відносин він дає змогу не лише знизити вартість надання послуг, забезпечити оптимізацію бізнес-процесів, безпосереднє надання послуг, а й в умовах участі України у ВТО, економічної інтеграції в ЄС має розглядатись як спосіб пом'якшення експансії іноземних фірм на національний ринок. Необхідність цієї послуги обумовлена: територіальною розпорошеністю об'єктів інформаційної інфраструктури і відсутністю центрів концентрації інформації; потребою отримання інформації стосовно особливостей послуг, які надаються підприємствами і організаціями, що можуть допомогти суб'єктам малого підприємництва; необхідністю удосконалення управління територіальним розвитком у сфері послуг.

Останнє особливо важливо, оскільки мале підприємництво у сфері послуг як підприємництво загалом територіально розосереджене нерівномірно (табл. 4).

Як показують дані табл. 4, позитивні тенденції щодо нарощення кількості підприємств у сфері послуг намітились у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській областях.

Таблиця 4

Концентрація підприємств сфери послуг по регіонах України
у 2010 і 2014 рр.

1	Кількість діючих підприємств, од. 2010 р.			5 від загальної к-сті по країні, %	Кількість діючих підприємств, од. 2014р.			9 від загальної к-сті по країні, %
	2 Юридичних осіб, основними видами діяльності яких є надання послуг	3 їх відокремлених підрозділів	4 Всього*		6 Юридичних осіб, основними видами діяльності яких є надання послуг	7 їх відокремлених підрозділів	8 Всього	
Україна	57613	3047	60660	100	56023	1960	57983	100
Вінницька	1082	162	1244	2,1	1258	84	1342	2,3
Волинська	838	54	892	1,5	1294	54	1312	2,3
Дніпропетровська	4200	249	4444	7,3	5179	176	5355	9,2
Донецька	5544	283	5827	9,7	2251	50	2307	4,0
Житомирська	1016	71	1087	1,8	1172	47	1219	2,1
Закарпатська	1085	101	1186	2,0	1297	60	1357	2,3
Запорізька	2555	126	2681	4,4	3123	156	3279	5,7
Івано-Франківська	1119	82	1201	2,0	1499	65	1564	2,7
Київська	2111	53	2164	3,7	2770	67	2837	4,9
Кіровоградська	897	68	965	1,6	935	50	985	1,7
Луганська	2014	206	2220	3,7	649	25	674	1,2
Львівська	3928	192	4120	6,8	4411	121	4532	7,8
Миколаївська	1650	97	1747	2,9	1874	68	1942	3,3
Одеська	4832	105	4937	8,1	5051	115	5166	8,9
Полтавська	1632	124	1756	2,9	1571	87	1658	2,9
Рівненська	1051	95	1144	1,9	1304	79	1383	2,4
Сумська	1001	110	1111	1,8	1230	80	1310	2,3
Тернопільська	908	103	1011	1,7	1008	39	1047	1,8
Харківська	4694	127	4821	7,9	4667	94	4767	8,2
Херсонська	1417	162	1579	2,6	1576	124	1700	2,9
Хмельницька	1170	82	1252	2,1	1467	72	1539	2,7
Черкаська	900	128	1028	1,7	1164	57	1221	2,1
Чернівецька	764	45	809	1,3	792	48	840	1,4
Чернігівська	930	156	1086	1,8	998	56	1054	1,8
м.Київ	9843	43	9886	16,3	7477	26	7503	12,9

Примітки. 1. Розраховано за даними [11,15].

2. З метою порівняння 2010 р. і 2014 р. не враховано дані щодо АР Крим.

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери нефінансових послуг у 2014 р. становив 323,0 млрд. грн., з якого більше половини було реалізовано підприємствами м. Києва, Одеської та Дніпропетровської областей. Це адекватно концентрації підприємницьких структур у цих регіонах.

Серед внутрішніх факторів, які формують середовище підприємництва, одне з найважливіших місць займає інфраструктура. Сфері послуг характерна специфічна інфраструктура. Якщо у видах економічної діяльності, зорієнтованих на використання

природних ресурсів (видобувна, переробна промисловість, сільськогосподарське виробництво), домінуючу роль відіграє виробнича і транспортна інфраструктура, то в сфері послуг – інформаційна, соціальна, інфраструктура малого підприємництва. З розвитком ринку послуг все більшу роль для розвитку підприємництва відіграє ринкова інфраструктура, яка незважаючи на відмінності в її трактуванні, є сукупністю видів діяльності, що сприяють реалізації послуг на ринку та формуванню нового попиту. Значна зношеність інфраструктурних мереж, зменшення кількості соціальних об'єктів у сільській місцевості, недостатня розвинутість ринкової інфраструктури залишаються обмежуючим фактором якісних змін у підприємстві.

Сьогодні малі підприємства на національному, галузевих та регіональних ринках послуг України відіграють меншу роль, ніж у країнах ЄС. Їх розвиток залежить від можливостей розкриття потенціалу підприємств, чинної регуляторної політики. Оцінка ситуації, за даними 2014 р. засвідчує, що бар'єрами активного розвитку малого підприємництва в сфері послуг є такі: недостатній рівень матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення; дискримінаційний доступ до виробничих площ, земельних ділянок, інформації про ринкову кон'юнктуру, що в сукупності обумовлює високі транзакційні витрати; велике податкове навантаження; висока вартість кредитів; низький рівень оплати праці в малих підприємствах.

Усунення цих бар'єрів, зокрема спрощення процедур надання державної фінансової підтримки малим підприємствам, розвиток лізингових операцій для їх технічного переоснащення, розширення можливостей мікрокредитування для започаткування бізнесу дасть змогу активізувати мале підприємництво і стимулювати економічний підйом на ринках послуг.

Заходи, спрямовані на фінансову, в т. ч. фіскальну децентралізацію, зокрема передача єдиного податку, платниками якого є більшість підприємств сфери послуг, до місцевих бюджетів територіальних громад, засвідчили, що вже в 2015 р. дещо активізувався малий бізнес у сфері послуг, частково відбулась детінізація діяльності. Закріплення цих тенденцій вимагає послідовності в регуляторній політиці, подальшого зниження частки дозволів, спрощення процедур ведення бізнесу.

За нашими розрахунками, у 2014 р. основну частку (81,0%) в складі малих підприємств становили мікропідприємства. В деяких видах діяльності їх частка є ще вищою, зокрема 88,8% – у професійній науковій та технічній діяльності, 89,3% – в операціях з нерухомим майном, 83,4% – у послугах інформатизації і телекомунікацій, 83,6% – в послугах мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, 86,1% – у наданні інших видів послуг.

Порівняльний аналіз за період 2010–2014 рр. показує тенденцію до збільшення частки мікропідприємств у загальній кількості малих підприємств (загалом з 77,9% у 2010 р. до 81,0% у 2014 р.). Найпомітнішою ця тенденція є в операціях з нерухомим майном, професійній, науковій та технічній діяльності, у сфері з адміністративного та допоміжного обслуговування, в освіті, тимчасовому розміщенні й організації харчування.

На наш погляд, такі тенденції пов'язані з проблемою заощаджень домогосподарств, необхідних для інвестування у розширення виробництва і створення робочих місць. Це зумовлено економічною кризою і зниженням реальних доходів громадян. Останнє спрацьовує і як товарний чинник, що знижує платоспроможний попит, а відповідно, згорання бізнесу в частині видів діяльності з надання послуг. Причинно-наслідкові зв'язки в системі "доходи – товари – послуги" за умов економічного спаду і зниження рівня життя населення також, на наш погляд, зумовлять зниження темпів розвитку високопрофесійних підприємств з іноземним капіталом, знизять попит на виготовлення

високоякісних предметів споживання за індивідуальними замовленнями. Водночас можна прогнозувати активізацію малого підприємництва, зокрема мікропідприємництва, в ремонті складно-побутової техніки, одягу, взуття, в наданні послуг ломбарду тощо.

Підтримка підприємництва в сфері послуг має здійснюватись шляхом зменшення регуляторного і податкового навантаження не лише на малий, а й на середній бізнес, створення умов для розширення банківського кредитування завдяки завершенню реструктуризації банківської системи і зниженню облікової ставки.

Особливу увагу (за умов припинення військових дій) варто звернути на підтримку розвитку малого і середнього підприємництва в сфері послуг у Луганській і Донецькій областях, які втратили виробничий потенціал. Це дасть змогу диверсифікувати секторальну (галузеву) структуру економіки цих регіонів, створити робочі місця.

Завершуючи аналітичні оцінки, зазначимо ще такі важливі для розвитку підприємництва в сфері послуг тенденції: розвантаження державного сектору, переміщення частки публічних послуг у сферу платних; підвищення участі непрофільних підприємств у наданні послуг; зростання попиту на послуги з боку суб'єктів господарювання та з боку нерезидентів країни. Зокрема, на сьогодні в середньому по Україні 65,7% послуг надається підприємствам і установам, а в деяких регіонах ця частка є вищою (Одеська обл. – 83,7%, Кіровоградська – 81,4%, Миколаївська – 78,5%) [13]. Це зумовлює значну залежність підприємницької діяльності в сфері послуг від кон'юнктури товарних ринків, виробничої діяльності підприємств – споживачів послуг, вимагає гнучкої маркетингової політики.

Збільшення частки послуг в обсягах виробництва продукції, робіт, послуг підприємств і організацій, для яких надання послуг не є основним видом діяльності, розвиток сервісного обслуговування має і матиме своїм наслідком сервісизацію економіки і одночасно підвищення міжсекторної конкуренції на ринках послуг, що загалом може оцінюватись позитивно. Переміщення частини традиційно “безоплатних” (публічних) послуг у категорію “платних” поширюється, перш за все, на діяльність підприємств (організацій) з частковим бюджетним фінансуванням. Зокрема, це стосується підприємств і організацій, що надають послуги освіти, охорони здоров'я і соціальної допомоги, в сфері адміністративної діяльності та допоміжного обслуговування, послуг мистецтва, спорту і розваг і може розглядатися, як своєрідний “компенсаторний механізм” щодо вирішення проблеми деякої недоступності цих послуг українським домогосподарствам. Структурні зрушення, визначені нами щодо трансформації ринків послуг, виявили негативні тенденції в скороченні обсягів платних послуг освіти, охорони здоров'я, мистецтва, спорту, розваг, відпочинку і свідчать про недостатність “компенсаторного” ефекту, “провали ринку” та “провали держави” в цих видах економічної діяльності.

Висновки. Розвиток підприємництва на національному і регіональному ринках послуг слід розглядати як генеруючий рушій трансформації моделі національної економіки. На це впливає низка екзогенних та ендогенних чинників, які діють не одновекторно. Існуюче середовище підприємництва обумовлює як позитивні, так і негативні тенденції, що доведено емпірично у викладеному вище аналізі. З метою посилення позитивного тренда розвитку підприємництва необхідно покращити середовище його зародження і функціонування, насамперед удосконалення чинної регуляторної політики у сфері господарської діяльності, підвищення вартості робочої сили (через зниження матеріальних витрат у собівартості продукції), а відповідно, доходів громадян, що б наближало Україну до країн ЄС, дало змогу забезпечити

зміну структури споживання, а відтак підвищити попит на послуги, сприяло б здійсненню нагромаджень для започаткування бізнесу.

Перспективи подальших досліджень. Статистичні спостереження Державної служби статистики фіксують розвиток національного, галузевих і регіональних ринків послуг стосовно нефінансових послуг. Водночас особливої уваги потребують питання підприємництва на фінансових ринках, що може стати предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Історія економічних учень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін.; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. – К.: КНЕУ, 1999. – 364 с.
2. Долан Э. Дж. Рынок: Микроэкономическая модель / Э. Дж. Долан ; под ред. С. Вайнтрауба. – М., 1981. – 418 с.
3. Варналій З. С. Основи підприємництва : навч. посібн. / З. С. Варналій. – К. : Знання-Прес, 2002. – 239 с.
4. Антонюк Д. А. Розвиток інституційної інфраструктури підприємництва регіону в процесі Європейської інтеграції : моногр. / Д. А. Антонюк. – Львів : ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України”, 2015. – 341 с. – (Серія “Проблеми регіонального розвитку”).
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року, № 436 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.Rada.Gov.Ua/Laws/show/TSpada> – /.
6. Fitzsimmons J. A. Service Management: Operations, Strategy and Information Technology / J. A. Fitzsimmons, M.J. Fitzsimmons. – N.-V. : McGraw–Hill, Ins., 2001.– 646 p.
7. Сохацька О. М. Міжнародний ринок послуг в умовах транснаціоналізації економіки : моногр. / О. М. Сохацька, Ю. В. Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ, “Економічна думка”, 2009. – 280 с.
8. Копитко В. І. Регіональні особливості розвитку транспортних послуг України / В. І. Копитко // Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. – 2012. – Вип. 42. – С. 263–268.
9. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. К. Державна служба статистики – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
10. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. – К. Державна служба статистики – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
11. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. – К. Державна служба статистики – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
12. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. – К. Державна служба статистики – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
13. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. – К. Державна служба статистики – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
14. Сайчук Д. В. Сфера послуг як пріоритетний напрямок економічного розвитку

- в умовах переходу до економіки знань [Електронний ресурс] / Д. В. Саїнчук. – Режим доступу : <http://zbirnik.vukuniver.edu.ua/issuearticles/91pdf>.
15. Сфера послуг: сутність, структура та чинники формування попиту / І. В. Дерев'янюк // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. – 2013. – Вип. 21. – С. 12–15. – (Серія "Економіка").
16. Антонюк Д. А. Розвиток інституційної інфраструктури підприємництва регіону в процесі Європейської інтеграції: моногр. / Д. А. Антонюк. – Львів : ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України", 2015. – 341 с.
17. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період 2008–2010 рр. (за міжнародною методологією) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Обстеження інноваційної діяльності в економіці України за період років (за міжнародною методикою) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності у роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Ляшенко В. І. "Механізм регулювання розвитку малого підприємництва в Україні": моногр. / В. І. Ляшенко, Е. Г. Кошелева, А. Ф. Толмачева. – Донецьк : ООО "Юго-Восток Лтд", 2008. – 495 с.
21. Закон України "про лізинг від 16.12.1997 // Офіційний вісник України від 22.01.1998. – 1998. – № 1. – С. 34.

References

1. History of economic doctrines: manual / L. Ya. Korniiichuk, N. O. Tatarenko, A. M. Poruchnyk et al.; ed. L. Ya. Korniiichuk, N. O. Tatarenko, A. M. Poruchnyk et al. – K.: KNEU, 1999. – 364 p.
2. Dolan E. Dzh. Market: Microeconomic model / E. Dzh. Dolan ; ed. S. Vaintraub. – M., 1981. – 418 p.
3. Varnalii Z. S. Entrepreneurship basics: manual / Z. S. Varnalii. – K. : Znannia-Pres, 2002. – 239 p.
4. Antoniuk D. A. Development of the institutional infrastructure of entrepreneurship in the region in the process of European integration: monograph / D. A. Antoniuk. – Lviv : DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy", 2015. – 341 p. – (Seriiia "Problemy rehionalnoho rozvytku").
5. Economic Code of Ukraine on 16.01.2003, # 436 – [WWW resource]. – Available at: <http://zakonJ.Rada.Gov.Ua/Laws/show/TSpada-I/>.
6. Fitzsimmons J. A. Service Management: Operations, Strategy and Information Technology / J. A. Fitzsimmons, M.J. Fitzsimmons. – N.-V. : McGraw-Hill, Ins., 2001. – 646 p.
7. Sokhatska O. M. International service market under the conditions of economy transnationalization : monograph / O. M. Sokhatska, Yu. V. Melnyk. – Ternopil : TNEU, "Ekonomichna dumka", 2009. – 280 p.
8. Kopytko V. I. Regional peculiarities of transportation services market of Ukraine / V. I. Kopytko // Visnyk Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana. – 2012. – Vyp. 42. – P. 263–268.

9. *Service enterprises activities. Statistics yearbook.* — K. Derzhavna sluzhba statystyky – 2011 [WWW resource]. – Available at: <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
10. *Service enterprises activities. Statistics yearbook.* – K. Derzhavna sluzhba statystyky – 2012 [WWW resource]. – Available at: <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
11. *Service enterprises activities. Statistics yearbook.* – K. Derzhavna sluzhba statystyky – 2013 [WWW resource]. – Available at: <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
12. *Service enterprises activities. Statistics yearbook.* – K. Derzhavna sluzhba statystyky – 2014 [WWW resource]. – Available at: <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
13. *Service enterprises activities. Statistics yearbook.* – K. Derzhavna sluzhba statystyky – 2015 [WWW resource]. – Available at: <http://www.Ukrstat.gov.ua/>
14. Sainchuk D. V. *Service sector as economic development priority under transition to knowledge economy* [WWW resource] / D. V. Sainchuk. – Available at: http://zbirnik.vukuniver.edu.ua/issuearticles/9_1pdf.
15. *Service sector: essence, structure and demand formation factors* / I. V. Derevianko // *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]*. – 2013. – Vyp. 21. – S. 12–15. – (Serii "Ekonomika").
16. Antoniuk D. A. *Development of the institutional infrastructure of entrepreneurship in the region in the process of European integration: monograph* / D. A. Antoniuk. – Lviv : DU "Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy", 2015. – 341 s.
17. *Innovative activity research in Ukrainian economy over 2008–2010 (za mizhnarodnoiu metodolohiieiu)* [WWW resource]. – Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. *Innovative activity research in Ukrainian economy (za mizhnarodnoiu metodykoiu)* [WWW resource]. – Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
19. *Number of enterprises due to their number, size and activities over the years* [WWW resource]. – Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
20. Liashenko V. I. *"Mechanism of small enterprise development in Ukraine": monograph* / V. I. Liashenko, E. H. Kosheleva, A. F. Tolmacheva. – Donetsk : OOO "Yuho-Vostok Ltd", 2008. – 495 p.
21. *Law of Ukraine on leasing on 16.12.1997 // Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 22.01.1998.* – 1998. – # 1. – P. 34.

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2015 р.